

MINULOST A SOUČASNOST AKVIZICE ČESKÝCH MONOGRAFICKÝCH DOKUMENTŮ

(s přihlédnutím ke zkušenostem ve Státní vědecké knihovně v Hradci Králové)

Eva Svobodová, SVK Hradec Králové

Akvizice, od výběru vhodných dokumentů pro knihovní fond až po jejich prvotní (evidenční) zpracování, byla, je a bude součástí knihovnické práce.

Až do konce osmdesátých let probíhalo získávání monografií ve všech knihovnách s právem povinného výtisku v ustálených rutinních procesech. V devadesátých letech s novou politickou a ekonomickou situací a s nástupem automatizace dochází v knihovnách, ale zejména na úsecích akvizice k velkým změnám v pracovních postupech. Někde, jako například ve Státní vědecké knihovně v Hradci Králové, se teprve v této době konstituuje akvizice jako samostatné oddělení se svým vlastním plánem práce. Do této doby se u nás nákupem monografií a mezinárodní výměnou zabývala vedoucí odboru doplňování a zpracování fondů vedle své vlastní činnosti. Další pracovníce přirůstkovala dokumenty a část pracovního úvazku byla u nás již tradičně věnována retrospektivnímu doplňování. Akvizice nebyla tou knihovnickou činností, o níž by nastupující knihovnická generace snila.

Před rokem 1989 se doplňování našich fondů z větší části rovnalo příjmu povinných výtisků, které se do knihovny hrnuly z různých stran republiky. Na adresu tehdejších nakladatelů lze říci, že až na těch pár výjimek, které vždy musí být, aby potvrdzovaly pravidlo, dokumenty poctivě zasilali. A naší povinností bylo zaevidovat a zpracovat vše, co knihovna obdržela povinným výtiskem a nákupem, což byly knihy v hodnotě asi 500.000 Kč. Hlavním zdrojem informací o dokumentech domácí produkce byl vedle došlého povinného výtisku týdeník *Nové knihy*. Na konci osmdesátých let se v tomto týdeníku v rubrice *Co právě vychází* inzerovalo kolem 50–70 titulů, v současnosti je to podstatně více (120–150 titulů). Zahraniční literaturu jsme získávali z prodejen n.p. Zahraniční kniha a přes tzv. fišky. O automatizaci akviziční práce se tehdy jen snilo, a tak se mnohdy stalo, že se dokument objednal tolikrát, kolikrát byl inzerován. Nutným předpokladem pro tuto práci byla především dobrá paměť akvizitéra.

Se začátkem roku 1990 se akviziční práce v knihovnách zkomplikovala.

Chaos na knižním trhu, vydávání knih, které před rokem 1989 neměly šanci vyjít, vznik mnoha nových nakladatelství, nekázeň nakladatelů při dodávání povinného výtisku – to vše znamená velký nárůst práce v porovnání s předchozími roky. Státní vědecké knihovny v té době s automatizací teprve začínaly, a tak neměly vhodné nástroje, které by jim tak složitou situaci alespoň částečně ulehčily. Rok 1990 byl velmi hektický. Kromě týdeníku *Nové knihy* nebyl jiný zdroj informující o právě vycházejících publikacích. O.K., *Knihy a Labyrint*, později *Labyrint* revue začínají vycházet od začátku nebo až v průběhu roku 1991. Nakladatelé vydávali, ale neinzerovali své knihy a odmítali je poskytovat povinným výtiskem zdarma. Urgence nedodaných povinných výtisků leckde na předtištěných formulářiích, razítkování a odesílání upomínek se stalo noční můrou. Nezázivná, ale navýsost nutná práce narůstala s přibližujícím se rokem 1996 do obludných rozměrů. Personální zajištění akvizice neodpovídalo objemu práce, která se na tomto úseku musela vykonat, aby byla získána běžná česká produkce v relativní úplnosti tak, jak bylo v předešlých letech ve státních vědeckých knihovnách zvykem. Proto má úsek akvizice monografií v roce 1990 v naší knihovně 2, v roce 1993 již 4 a v současnosti 5,5 pracovních úvazků.

Rok 1996 znamená velký zlom v akviziční práci všech knihoven, které Zákonem o neperiodických publikacích č. 37/1995 Sb. byly omezeny v příjmu povinných výtisků zdarma. Knihovny sice obdržely státní dotaci na nákup knih náhradou za ztracený povinný výtisk, ale v akvizičních odděleních se zvýšil objem práce potřebné k získání dokumentů. K tomu ještě musíme připočítat administrativní práci spojenou s přesnou evidencí čerpání přidělených finančních prostředků. Teprve nyní jsme dostatečně ocenili, jak bylo výhodné, že valná část dokumentů docházela do naší knihovny bez našeho přičinění. Srovnáme-li počty přírůstků naší knihovny podle jednotlivých způsobů nabytí, před rokem 1996 vede nesporně povinný výtisk, po roce 1995 se na jeho místo dostává nákup. Uvedený přehled počtu získaných dokumentů podle způsobu nabytí za poslední čtyři roky v naší knihovně nejen potvrzuje výše uvedená slova, ale ukazuje, že v roce 1996 jsme mohli zaevidovat 4 554 duplikátů českých knih a knih zahraničních a v roce 1997 již jen 2 883. Tak jsme se fakticky dostali pod úroveň roku 1994. Důvodem byl nízký příděl financí z rozpočtu knihovny a mohutný nárůst cen knih.

Přehled počtu získaných dokumentů podle způsobu nabytí

Rok	N	PV	MV	D
1994	3 318	6 332	327	1 452
1995	3 255	6 246	471	1 805
1996	4 554+ 5 907 (PPV)	600	44	1 958
1997	2 888+4 579 (PPV)	560	267	2 655

N – nákup zahraniční literatury a duplikátů české produkce

PPV – povinný výtisk placený ze státní dotace

PV – povinný výtisk

MV – mezinárodní výměna

D – dary

- tabulka nezaznamenává všechny naše zdroje doplňování fondů

Špatná finanční situace knihoven vedla akvizitéry k využívání dalších akvizičních zdrojů. Za velmi nízkou cenu jsme několikrát nakoupili americké knihy z Centra pro demokracii a svobodné podnikání. V roce 1997 v naší knihovně prudce stoupá množství získaných darů. Až dosud jsme se tomuto způsobu nabytí dokumentů věnovali jen okrajově. V současnosti si nenecháme ujít ani jednu aktualizaci fondů menších knihoven, odkud doplňujeme zejména regionální literaturu. Zdrojem našich přírůstků jsou i fondy rušených odborných knihoven. Darem jsme také obdrželi velkou sbírku jazykových učebnic z Goethe-Institutu v Mnichově a knihy nabízené Ministerstvem kultury v loňském roce.

Skladbu fondů státních vědeckých knihoven podstatnou měrou ovlivnilo rozdělení federace. V roce 1993 přestaly docházet povinné výtisky ze Slovenska. V rozsahu bývalého povinného výtisku jsme si nákup slovenských knih dovolit nemohli. V naší knihovně se to odrazilo i na velikosti přírůstku monografií. V roce 1992 jsme zaevidovali 16 200 knihovních jednotek. Od roku 1993 se náš přírůstek trvale snížil na 12 000–13 000 knihovních jednotek za rok.

Ke zkvalitnění a k racionalizaci akviziční práce přispěla automatizace knihovnických procesů, k níž od začátku 90. let v našich knihovnách dochází. Státní vědecká knihovna HK zahajuje svou vlastní éru automatizace v roce 1992 právě zautomatizováním akvizice, tehdy ještě v systému SMARTLIB. Automatizace akvizičních agend umožňuje ihned po získání dokumentů jejich včasné zapřístupkování. Počítačová evidence zajišťuje stálý přehled o tom, co již bylo objednáno a koupeno, které knihy se pohybují ve zpracovatelské lince, popřípadě čekají na regálech ještě nezkatalogizované. Nikde již nejsou kupy knih, o kterých nikdo neví, jaké tituly obsahují. Náš čtenář v OPACu vidí, co nového knihovna koupila, a knihu si může ihned rezervovat, i když ještě není zpracována. Akvizitéri nakupují vyzbrojeni notebooky, a nosí tak katalogy knihoven s sebou. Nemusí se spoléhat jen na svou paměť, ale lehce si přímo na místě ověří, zda daný titul již nekoupili dříve. Automatizace doplňování odstranila duplicitní práci při zpracování dokumentu. Dříve pracovník u přírůstku zapsal základní identifikační údaje knihy a jeho práci už nikdo nikdy nevyužil. Katalogizátoři zpracovali dokument od základu znova. Dnes od deziderát přes objednávky, evidenci dokumentů až po katalogizaci a odpisy pracujeme s jedním záznamem, který je pouze doplňován tak, aby byl

funkční v agendě, kde se právě nachází. Automatizace umožnila velmi rychle zjistit, kdy, kde a za kolik byl titul koupen, což je důležité zejména u doobjednávek, pokud se správně neodhadl počet multiplikátů, a při stanovení náhrad v případech ztráty knihy čtenářem. Akvizice jako určitý proces vstupu dokumentu do knihovny se vždy skládala z jednotlivých agend odehrávajících se jak uvnitř knihovny, tak i mimo ni. Automatizace si však vyžádala jejich přesné definování. S tím jde ruku v ruce dělba práce v akvizičních odděleních a specializace akvizitérů na jednotlivé agendy (objednávání, urgence, mezinárodní výměna, přímý nákup a vstupní zpracování dokumentů).

V současnosti se akviziční práce uvnitř knihovny racionalizuje a nachází svůj řád, stává se znovu procesem s předem definovanými postupy, tentokrát však na mnohem vyšší kvalitativní úrovni, než jak tomu bylo před rokem 1990. Svou vlastní akviziční práci uvnitř knihovny, její metody a procesy, jsme schopni měnit. Mechanismy knižního trhu můžeme aktivně ovlivňovat jen stěží. Nezbyvá než se přizpůsobit, poznat jejich zákonitosti a využít je ve svůj prospěch. Co však bychom ovlivnit mohli, a co také zaznělo na 8. akvizičním semináři v Kladně, je skladba titulů na knižním trhu. Především knihovníci totiž vědí, které již dříve vydané tituly nebo celé tematické okruhy na knihkupeckých pultech v současnosti chybí. Knihovníci by mohli zveřejňováním seznamů žádaných titulů či oborů kvalifikovaně ovlivňovat nakladatelskou politiku v naší zemi.

Akviziční práci usnadňují nejen moderní metody, kterých používáme my sami, ale i ty, které se uplatňují v nakladatelské, vydavatelské, distribuční a knihkupecké činnosti. Také je zasáhla vlna automatizace. Internet jako informační zdroj o dokumentech, ale i způsob objednávání a nákupu dokumentů se rychle zařazuje do běžné akviziční práce. Naše knihovna využívá při objednávkách a vstupním zpracování dokumentů elektronických záznamů pořízených v redakci Nových knih. Nemusíme již sami zpracovávat základní identifikační záznamy, neboť si je importujeme z databáze Codex. Elektronický záznam pořízený mimo knihovnu se tak stává základem katalogizačního záznamu elektronického katalogu naší knihovny. V současnosti zatím ještě získáváme zvlášť záznamy a zvlášť dokumenty. Elektronická knihkupectví však dávají tušit, že nebude trvat dlouho a s knihami zde nakoupíme i jejich elektronické katalogizační záznamy.

Vývoj akviziční práce se v posledních osmi letech podepsal i na pracovním profilu samotného akvizitéra. Knihovnický nevyšškolený pracovník nemá v současné akviziční praxi místo. Odborná kvalifikace je základem, jen znalost knihovnictví však nestačí. Je zde třeba člověka, který se dovede dobře orientovat na knižním trhu, zná knihkupeckou, distributorskou a nakladatelskou síť. Naše knihovna má výhodu v tom, že vedoucí akvizičního oddělení má nejen knihovnické, ale i knihkupecké vzdělání a nějaký čas v knihkupec-

tví pracovala. Zná tedy problematiku i z druhé strany. Produktem zejména prvních tří roků devadesátých let je specializace – akvizitér detektiv. Pátrání po údajně vyšlých a nezvěstných knihách bylo denním chlebem. Pátralo se nejen po dokumentech, ale také po samotných informacích, které by existenci těchto dokumentů dávaly ve známost veřejnosti. Po ustálení knižního trhu tato specializace poněkud zapadla. I dnes jsme však v očích čtenářů a svých kolegů úspěšní až tehdy, podaří-li se nám nějaký akviziterní husarský kousek. Být diplomatem je nedílnou součástí pracovního profilu současných akvizitérů. S knihkupci a distributory se musí umět jednat. Solidní obchodní kontakty chtějí čas a spoustu taktu. Na místě je zde člověk komunikativní, s příjemným vystupováním, který si je vědom, že svým působením na knižním trhu reprezentuje knihovnu. Mapovat nakladatelskou, distributorskou a knihkupeckou síť je náročné a pracné. Nicméně dobrý akvizitér je vždy v obraze a měl by se umět chovat v tržním prostředí trzně, aby pro knihovnu získal kvalitní dokumenty za dobré ceny, případně se slevou, kterou většina knihkupců a distributorů knihovnám poskytuje. Budování dlouhodobých dodavatelských vztahů je jednou z důležitých podmínek úspěšné akvizice, ale akvizitér musí umět i riskovat a otevřít si nové dodavatelské cesty, pokud již staré nevyhovují. Někde si totiž svého stálého zákazníka cení a období, kdy je financí na nákup knih méně, prostě přetrpí s ním, například firma OPA. Jinde při nižším odběru snižují rabat nebo nejsou ochotni pokračovat v odkládání knih na týdenní ukázky. Akvizice v tržních podmínkách je pro nás nejen procesem získávání dokumentů do knihovny, ale i nikdy nekončícím procesem hledání nových výhodnějších cest jak tento dokument získat.

Akvizice monografií státních vědeckých knihoven v devadesátých letech znamená především aktivnější přístup k doplňování knihovního fondu, znamená automatizaci akviziterních agend, znamená i fakt, že je stále méně a méně finančních prostředků na nákup. Když se na akvizici dokumentů podíváme velmi zjednodušeně, můžeme říci, že akvizice minulosti a dneška je akvizicí informací na konkrétních fyzických nosičích (knihy, CD-ROMy, videokazety, zvukové dokumenty . . .). Už i dnes si však můžeme prostřednictvím Internetu koupit jen samotné informace. A akvizice budoucnosti je právě akvizicí těchto informací. Poměr tradiční a netradiční akvizice bude v každé knihovně záviset na míře její specializovanosti. Samozřejmě v univerzálních a veřejných knihovnách bude akvizice vždy převážně akvizicí dokumentů na dnes již tradičních nosičích. Pro odborné knihovny bude jediným řešením, jak uspokojit své uživatele, akvizice informací prostřednictvím Internetu či jiných informačních sítí. To už se dostáváme k akvizici jiné dimenze, kde tradiční metody budeme moci sotva uplatnit. Nebo naopak metody zůstanou stejné a změní se jen forma získávaných dokumentů?